

15. Про практику призначення судами кримінального покарання : постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7 // Законодавство України : офіц. веб-сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>. – Заголовок з екрану.

16. Кушнір П.Г. Ізоляція від суспільства як ознака розмежування обмеження та позбавлення волі / П.Г. Кушнір // Нове законодавство України та питання його застосування : тези доп. та наук. повідом. учасників наук. конф. молодих учених та здобувачів (м. Харків, 26-27 грудня 2003 р.) / за ред. М.І. Панова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2004. – С. 127–130.

17. Правова доктрина України : у 5 т. – Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В.Я. Тацій, В.І. Борисов, В.С. Батиргареева та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова. – Х. : Право, 2013. – 1240 с.

УДК 343.915

БІОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ ОСОБИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПРАВОПОРУШНИКА ЯК ОБ'ЄКТА КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

BIOLOGICAL SIGNS OF FACE OF MINOR OFFENDER AS THE OBJECT OF CRIMINALISTICS RESEARCH

Пасека М.О.,

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри правосуддя юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Досліджуються біологічні ознаки особи неповнолітнього правопорушника як об'єкта криміналістичного дослідження. Показано вплив цих ознак на ефективність розслідування та розкриття злочинів. Наведено особливості окремих слідів злочину, які можуть свідчити про те, що сліди належать саме неповнолітній особі.

Ключові слова: біологічні ознаки, неповнолітній, правопорушник, злочин, властивість, сліди.

Исследуются биологические признаки лица несовершеннолетнего правонарушителя как объекта криминалистического исследования. Показано влияние этих признаков на эффективность расследования и раскрытия преступлений. Приведены особенности отдельных следов преступления, которые могут свидетельствовать о том, что следы принадлежат именно несовершеннолетнему лицу.

Ключевые слова: биологические признаки, несовершеннолетний, правонарушитель, преступление, свойство, следы.

The biological signs of face of minor offender are investigated as an object of criminalistics research. It shows the impact of these characteristics on the effectiveness of the disclosure and investigation of crimes. Features over of separate tracks of crime, that can testify that tracks belong to exactly the minor person, are brought.

Key words: the biological characteristics, minor, offender, crime, property, tracks.

Постановка проблеми. Дослідження біологічних ознак особи неповнолітнього правопорушника та вдосконалення поняття біологічних ознак неповнолітнього правопорушника дає змогу висувати більш конкретні версії щодо основних обставин учиненого злочину та цілеспрямовано проводити розшук неповнолітньої особи, ймовірного правопорушника, сформулювати практичні рекомендації щодо використання цих відомостей для ефективного розслідування та розкриття злочинів, учинених ними. Останніми роками проблема злочинності неповнолітніх в Україні набула особливої гостроти та актуальності, майже 10% кримінальних правопорушень у державі вчинили саме діти.

Розглядаючи питання біологічних ознак особи неповнолітнього правопорушника, варто зазначити, що як у науці-криміналістиці, так і в практичній слідчій, експертній, оперативній діяльності поняття «ознака» нерідко визначається через поняття «властивість», і навпаки – властивість інтерпретується як ознака [1]. Це питання є предметом широких дискусій як серед науковців-криміналістів, так і серед

практиків, проте на сьогодні єдина точка зору щодо цього питання відсутня.

Аналіз дослідження даної проблематики свідчить, що суті зазначених понять присвячені праці С.М. Потапова, Р.С. Белкіна, М.В. Салтевського, О.Р. Росинської, В.Є. Корноухова, М.О. Корнієнка, Т.О. Моїсеевої та інших учених.

Формулювання цілей статті. Показати вплив біологічних ознак особи неповнолітнього правопорушника на ефективність розслідування й розкриття злочинів, учинених неповнолітньою особою. Навести особливості окремих слідів злочину, які можуть свідчити про те, що слідують об'єктом є саме неповнолітня особа.

Виклад основного матеріалу. Щодо визначення поняття «ознака» та «властивість» одна група науковців і практиків, зокрема Н.О. Новосолова, С.М. Потапов, Л.О. Резніков, М.В. Терзійєв та інші, вважають, що сутність зазначених понять є ідентичною, тобто ознака є властивістю [2, с. 12]. Друга група вчених, зокрема Р.А. Алімова, В.Я. Колдін, О.Р. Шляхов та інші, зазначають, що під ознакою у кри-

міналістиці варто розуміти об'єктивне відображення властивості об'єкта, що є початковим матеріалом дослідження [3, с. 136]. Однак у науковій літературі така позиція піддається критиці, оскільки, наприклад, Р.С. Белкін, М.Я. Сегай та інші вчені вважають, що ознака саме виражає, а не відображає властивість [4, с. 77]. Заслуговує на увагу й позиція, висловлена І.М. Лузгінім, який, не вбачаючи різниці між відображенням і вираженням властивості, у своєму визначенні «ознаки» вживає обидва ці терміни як рівнозначні [5, с. 69-74].

Таким чином, кожна з наведених нами точок зору має право на існування. Однак нам представляється правильною точка зору М.В. Салтевського, який зазначив, що ознака являє собою зовнішній вигляд, вона є очевидною й доступною щодо безпосереднього сприйняття. Властивості відрізняються від ознак як у логічному, так і у криміналістичному розумінні. Отже, ознаки і властивості притаманні будь-якому матеріальному об'єкту.

На підставі висловлених у науковій літературі точок зору науковців і практиків зроблено висновок, що для біологічних ознак людини характерним є наступне: вони відображають у матеріальному середовищі зовнішній вигляд людини (притаманні їй особливості); відображаються в матеріальних слідах, залишених на місці вчинення злочину; використовуються для ідентифікації (групової чи індивідуальної) та є очевидними й доступними для безпосереднього сприйняття. Практика свідчить, що на місці вчинення кримінальних правопорушень найчастіше виявляються сліди рук, сліди взуття, сліди зубів, губ та інших шкірних покривів, а також різні надписи (сліди почерку), що сприяють ефективному розслідуванню, розкриттю злочинів.

Отже, криміналістично значущими біологічними ознаками неповнолітнього правопорушника є ознаки його зовнішності, що мають здатність до відображення в матеріальному середовищі у вигляді слідів, очевидних і доступних для безпосереднього сприйняття. На вчинення злочину неповнолітніми можуть вказувати виявлені на місці події сліди рук, ніг, розміри яких відповідають підлітковому віку, точніше – особливості окремих слідів (малий розмір слідів зубів, пальців, долонь, ніг, взуття); головний убір, одяг, взуття злочинця або їх сліди, які вказують на підлітковий вік власника цих речей, предмети, що частіше всього носять із собою підлітки, тощо [6, с. 106].

О.Р. Россинська зазначає, що про причетність неповнолітнього до злочину можуть свідчити невеликі за розміром сліди рук і ніг, які зазвичай залишають малолітні та підлітки у віці 14-15 років; характерна для неповнолітніх цього віку доріжка слідів (кут кроку у них менш відкритий, ширина кроку дещо більша, ніж у дорослих); залишені на місці вчинення злочину особисті речі злочинця; сліди взуття, яке носять підлітки (кросівки); сліди зубів на продуктах, за якими можна встановити приблизний вік підозрюваного [7, с. 254].

Виходячи зі сформульованого вище визначення поняття біологічних ознак неповнолітнього право-

порушника, необхідно встановити, які саме сліди злочину відображають біологічні ознаки, притаманні саме неповнолітньому правопорушнику.

Як було зазначено вище, біологічним ознакам особи притаманне те, що вони відображаються в матеріальних слідах, залишених на місці вчинення злочину. Дійсно, сліди пальців рук посідають головне місце у групі слідів, за якими можна встановити особу неповнолітніх правопорушників, оскільки вони найчастіше залишаються на місці вчинення злочину. Виявлені сліди рук, особливо сліди нігтьових фаланг пальців рук, мають велике значення для ідентифікації особи, яка їх залишила, а отже – і для розкриття та розслідування злочину. Сучасна дактилоскопія ґрунтується на трьох властивостях папілярних візерунків: їх індивідуальності, незмінності та відновлюваності [8, с. 14-17].

Майже на всіх предметах, до яких доторкається людина, залишаються сліди її рук. На пластичних речовинах (пластилін, віск, розігрітий сургуч, глина) та сипучих утворюються об'ємні сліди, а на твердих поверхнях – поверхневі сліди, за якими можливе ототожнення особи. Незмінність папілярних візерунків була підтверджена в ході тривалих дослідів, які показали, що не лише структура папілярних візерунків нігтьових фаланг пальців рук, але й у цілому морфологія внутрішньої долонної поверхні руки, виникаючи в період ембріонального розвитку людини, не змінюється протягом усього життя, лише збільшуючись у розмірах залежно від віку людини та умов її праці [8].

Сліди пальців рук, що залишені неповнолітніми, відрізняються від відбитків дорослих осіб. За визначеними особливостями можна встановити ймовірний вік невідомої особи, що залишила слід руки. Таке діагностичне дослідження має досить вагоме практичне значення, оскільки дає змогу висувати більш конкретні версії щодо основних обставин учиненого злочину й цілеспрямовано проводити розшук неповнолітньої особи – ймовірного правопорушника.

У першу чергу про причетність неповнолітнього до вчинення злочину свідчать невеликі за розміром сліди рук (пальців, долоні тощо). Проте, як слушно зазначає Т.О. Моїсеєва, розмірні характеристики слідів рук людини можуть бути достовірно інформативні лише для встановлення належності сліду дитині у віці приблизно до 12 років (до підліткового віку). У більш пізньому віці невеликий розмір долоні рук може бути властивий не тільки підлітку, але й жінці зрілого віку [9, с. 154].

Отже, сукупність вікових ознак, що відображаються у слідах рук, дозволяють імовірно встановлювати вік людини, яка їх залишила. М.О. Корнієнко вважає, що встановлення віку в основному базується на емпіричному матеріалі й особистому досвіді експерта, який проводить попереднє криміналістичне дослідження слідів рук [10, с. 99].

Наступною біологічною ознакою, за якою можна встановити, що правопорушення вчинене саме неповнолітньою особою, є сліди ніг, які, так само як і сліди рук, несуть у собі велику кількість інформації

про правопорушника. У процесі вчинення злочину неминуче залишаються сліди ніг правопорушника, а частіше взуття, оскільки людина практично не ходить без нього. Сліди взуття є слідами-відображеннями підшвенної поверхні взуття, тобто слідами-відображеннями предмета, а не людини безпосередньо. Разом із тим, вони будуть розглядатися нами разом зі слідами ніг, оскільки мають таке ж ідентифікаційне та діагностичне значення для розшуку особи, як і безпосередньо сліди босих ніг або ж ніг у шкарпетках.

Застосовуючи окремі знання в галузі криміналістики, слідчі самостійно або за допомогою спеціаліста-криміналіста досліджують сліди на місці події, що дозволяє найоперативніше використовувати отриману інформацію про злочин. Проведений аналіз дає змогу визначити, що біологічним ознакам людини, а саме залишеним на місці події слідам ніг (взуття) неповнолітнього, притаманне наступне:

- вони відображають у матеріальному середовищі відбитки морфологічних особливостей ніг, шкірного рельєфу (або рельєфу підшви взуття);

- залишаються на місці вчинення злочину у вигляді об'ємних, поверхневих, статичних, динамічних локальних і периферичних слідів ніг (взуття) або доріжки слідів;

- за ними можна ідентифікувати особу, яка їх залишила, або її пару взуття, якою залишені сліди;

- є видимими та доступними для сприйняття.

Часто на місці вчинення кримінального правопорушення неповнолітніми особами можна виявити фрагменти харчових продуктів, а саме: недогризок від яблука, шматок шоколаду, сиру, ковбаси тощо, на яких можуть залишатися сліди зубів. Такі сліди можуть бути виявлені також на інших предметах (недопалках, скрученому шматку паперу, жувальній гумці, кульковій ручці, олівці тощо) [11, с. 22]. Питання анатомічних і морфологічних особливостей зубів, їх расових ознак, можливості визначення статі, критерії стертості зубів для визначення віку особи широко висвітлені в науковій літературі.

Відомості про невідомого злочинця в ряді випадків можна отримати шляхом вивчення слідів його зубів безпосередньо на місці події. Діагностика слідів зубів (слідів відкушування (виникають за повного змикання зубів і утворення на розчленованих об'єктах слідів ковзання) і надкушування (коли відбувається неповне змикання зубів і утворюються об'ємні сліди) на різних об'єктах, продуктах тощо) дозволяє встановити приблизний вік людини, її стать, наявність яких-небудь аномалій зубного апарату (відсутність зубів, їх викривлення, захворювання тощо).

Так, основною ознакою, що вказує на вік людини, є розмірна характеристика зубів і зубних рядів, прорізування молочних зубів, заміна їх постійними. У дітей зубна дуга є невеликою й нерідко поряд із молочними зубами розташовані кінчики постійних зубів. Важливе значення для встановлення віку особи, яка залишила сліди зубів на об'єкті, має й така ознака як стирання жувальної поверхні зубів, яке починається після 18 років [12, с. 47-48; 11, с. 16].

Отже слідам зубів, залишеним на місці вчинення правопорушення неповнолітньою особою, як біологічним ознакам людини притаманне наступне:

- вони залишають відбиток у вигляді валиків і борозенок від особливостей ріжучих країв різців обох щелеп;

- за надкушування або відкушування на предметі, тілі людини, продуктах харчування тощо у вигляді об'ємних слідів і слідів ковзання відповідно;

- за слідами зубів можлива ідентифікація особи, що їх залишила, шляхом експертного дослідження;

- є видимими, очевидними й доступними для безпосереднього сприйняття.

Трапляються непоодинокі випадки, коли на місці вчинення злочину неповнолітні особи залишають сліди губ, що, як правило, є маловидимими. Такі сліди можна виявити на краях посуду – склянок, чарок, чашок тощо [13, с. 33].

Такі сліди значно рідше залишаються на місці події, це обумовлено, по-перше, тим, що губами правопорушник торкається об'єктів значно рідше, ніж, скажімо, руками, лише у випадку вживання їжі, напоїв на місці події тощо. Також зауважимо, що їх виявленню й фіксації працівники правоохоронних органів часто не приділяють належної уваги.

Так, сліди губ є біологічними ознаками людини, і для них характерно наступне:

- вони відображають зовнішній вигляд губ через ширину кайми (мала – вузькі, тонкі губи, велика – товсті, повні, пухкі губи, середня – 1/4 висоти ротової частини особи), контур облямівки верхньої губи (прямий, дугоподібний, звивистий, ламаний) і лінію змикання губ (пряма, хвиляста, дугоподібна, ламана);

- є маловидимими, як правило, виявляються на посуді (склянках, чарках, чашках тощо);

- форма, розмір, взаєморозташування зморшок і складок губ є окремими ознаками слідів губ, які разом із загальними ознаками утворюють індивідуальну сукупність, достатню для ідентифікації особи;

- є очевидними й доступними для безпосереднього сприйняття.

Сліди шкіряного покриву тіла також виявляються на місці події, до них відносять сліди чола, кінчика носу, щік, підборіддя тощо.

Так, сліди чола можуть бути залишені неповнолітнім у тому випадку, коли останній спирається головою об тверду гладку поверхню (наприклад, скло дверей, вікна, вітрин тощо). Щодо цього Ш.М. Хазієв зазначає, що у слідах чола відображаються різної форми й довжини борозни (зморшки), які можуть характеризувати вік людини, а також відображати особливості її м'язової мускулатури. Вони частіше розташовуються в горизонтальному напрямку. Нерідко зустрічаються відображення шрамів, рубців, а також інших патологічних змін шкіри.

Також до ознак, які вказують на вчинення злочину неповнолітнім, відносять почерк, зміст або місце розташування написів, залишених на місці події. За текстом напису, що містить пустощі, зокрема цинічного характеру, або представляє гасла

окремих неформальних організацій неповнолітніх, можна одразу встановити приблизний вік виконавця. За місцем виконання напису, наприклад, на стіні, можна встановити приблизний зріст неповнолітнього, оскільки на стінах зазвичай пишуть лише на рівні очей. За почерком – приблизно в якому класі навчається неповнолітній тощо.

Висновки Узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що про причетність неповнолітнього до вчинення кримінального правопорушення свідчить наступне:

- невеликі за розміром сліди рук (пальців, долоні) виявлені на місці події;

- сліди ніг (взуття) маленького розміру; невеликий кут розвороту стопи; ширина кроку більше, ніж у дорослих; сліди, залишені взуттям, що актуальне для неповнолітніх;

- розмірні характеристики та особливості слідів зубів (у дітей зубна дуга мала й нерідко поряд із молочними зубами є кічички постійних зубів), прорізування молочних зубів, заміна їх постійними;

- розмірні характеристики слідів губ, за попереднім дослідженням яких на місці події можуть бути зроблені ймовірні висновки про вік особи (повнолітня чи дитина);

- сліди чола, підборіддя, щік, носу, інших елементів зовнішності, залишені на твердій гладкій поверх-

ні (наприклад, скло дверей, вікна, вітрин тощо), де відстань від підлоги до сліду орієнтує на зріст особи, з урахуванням особливостей обстановки місця події. У слідах чола відображаються різної форми й довжини борозни (зморшки), які можуть характеризувати вік людини, а також відображати особливості її мимічної мускулатури;

- виконаний напис, за місцем розташування та змістом якого можна визначити приблизний зріст виконавця, приналежність до групи, організації тощо, інтелектуальний рівень, за почерком – приблизно в якому класі навчається тощо.

Таким чином, наведені вище особливості окремих слідів злочину можуть свідчити про те, що слідоутворюючим об'єктом є саме неповнолітня особа. При цьому важливо оцінити всю сукупність виявлених на місці події слідів, виокремити з них ті сліди, що достовірно залишені однією особою.

Резюмуючи вищевикладене, слід зазначити, що під біологічними ознаками неповнолітнього правопорушника слід розуміти ознаки його зовнішності, що мають здатність до відображення в матеріальному середовищі у вигляді слідів, очевидних і доступних для безпосереднього сприйняття та ідентифікації особи. До таких належать сліди рук, ніг (взуття), зубів, губ, сліди кожного покриву інших частин тіла (чола, носу, щік, підборіддя, вуха), почерку тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Салтевський М.В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. / М.В. Салтевський. – Х. : Консум, 2001. – Ч. 2. – 528 с.
2. Новоселова Н.А. Криміналістическая идентификационная экспертиза : по матер. Белорусского науч.-исслед. ин-та судебн. экспертизы / Н.А. Новоселова ; науч. ред. А.Д. Дулов ; Юридическая комиссия при Совете Министров БССР ; НИИСЭ. – Минск : Беларусь, 1966. – 144 с.
3. Алимova P.A. К вопросу о понятии признаков почерка и их классификации / P.A. Алимova // Сборник научных трудов. – Ташкент, 1963. – Вып. 5. – 150 с.
4. Белкин P.C. Криміналістика : учебник / P.C. Белкин. – Т. 2 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://in1.com.ua/book/10767/9117/>.
5. Лузгин И.М. Криміналістическая идентификационная экспертиза / И.М. Лузгин // Основы советской криміналістической экспертизы. – М., 1975. – С. 69–71.
6. Криминология – XX век / под ред. В.Н. Бурлакова и В.П. Сальникова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2000. – 554 с.
7. Россинская Е.Р. Криміналістика. Вопросы и ответы : учеб. пособие / Е.Р. Россинская. – М. : Закон и право ; ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 351 с.
8. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посібник / P.B. Вереша, I.K. Туркевич. – [2-ге вид.]. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 320 с.
9. Моисеева Т.О. Комплексное криміналістическое исследование потожировых следов человека / Т.О. Моисеева. – М. : Городец-издат, 2000. – 224 с.
10. Корниенко Н.А. Следы человека в криміналістике / Н.А. Корниенко. – СПб. : Питер, 2001. – 352 с. – (Серия «Библиотека криміналіста»).
11. Зубы как источник информации о личности / В.Ю. Курляндский, Б.С. Сладковский, В.Н. Гужеедов, В.А. Хватова. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1979. – 40 с.
12. Хрусталеv В.Н. Участие специалиста-криміналіста в следственных действиях / В.Н. Хрусталеv, P.Ю. Трубицын. – СПб. : Питер, 2003. – 208 с.
13. Макаренко И.А. Криміналістическое учение о личности несовершеннолетнего обвиняемого : автореф. дис. на соиск. уч. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криміналістика; судебная экспертиза» / И.А. Макаренко. – Саратов, 2006. – 28 с.